

**Κοινωνιατρική και Συλλογικό Τραύμα:
Υποστήριξη των εργαζομένων με πρόσφυγες μέσα
από το Ψυχόδραμα και το Κοινωνιόδραμα**

**Σοφία Συμεωνίδου - Θεσσαλονίκη/Ελλάδα,
Σεπτέμβριος 2021**

Πίνακας Περιεχομένων

Εισαγωγή	2
Μορφές τραύματος	5
Το Πλαίσιο Εποπτείας και Υποστήριξης των Εργαζομένων με Πρόσφυγες	7
Η κατάσταση της προσφυγικής κρίσης	10
Πολιτικό ον - όχι πολιτικός κατ' επάγγελμα	11
Ματαίωση και περιορισμοί στην υποστήριξη των προσφύγων	14
Παράλληλο και συλλογικό τραύμα	15
Χρησιμοποιώντας τη «σπείρα συνάντησης» ως πυξίδα στην κοινωνιατρική	17
Συνεδρίες κοινωνιοδράματος	21
Συνεδρίες ψυχοδράματος	22
Συμπεράσματα	22
Βιβλιογραφία	24

Εισαγωγή

Ποτέ δεν είμαστε προετοιμασμένοι, κοινωνικά ή επιστημονικά, να αντιμετωπίσουμε τη φρίκη ή το τραύμα του πολέμου. Ο αντίκτυπος είναι τόσο μεγάλος που απαιτεί κοινωνικούς επιστήμονες ιδιαίτερα ικανούς να θεραπεύουν τις πληγές των ανθρώπων που δεν μπορούν να το κάνουν μόνοι τους. Το ψυχόδραμα και το κοινωνιόδραμα, ως θεραπευτικά εργαλεία για ατομικά και συλλογικά τραύματα, έχουν συμβάλει διεθνώς σε ένα ευρύ φάσμα κλινικών εφαρμογών και επιστημονικών παρεμβάσεων. Η εργασία αυτή παρουσιάζει τον τρόπο με τον οποίο οι δύο μεθοδολογίες συνέβαλαν στην ενίσχυση της ωρίμανσης της κοινωνίας υποδοχής στην Ελλάδα και στην προσαρμογή της στο ρόλο του Πρόσφυγα, μέσα από την υποστήριξη των εργαζομένων με πρόσφυγες στο δύσκολο έργο τους.

Η αναγνώριση από την πλευρά των εργαζομένων με πρόσφυγες του δικού τους ενσωματωμένου τραύματος, βοήθησε να αναπτυχθεί μια βαθύτερη κατανόηση και φροντίδα του τραύματος των προσφύγων. Αυτό συμβαίνει καθώς το τραύμα βιώνεται ως συλλογική δύναμη, η οποία μπορεί να υπάρχει τυφλά και αθόρυβα, να συνυπάρχει, να κρύβεται και να σιγείται, ή μπορεί να εμφανιστεί στη σχέση μεταξύ δύο διαφορετικών πληθυσμών σε συμπληρωματικούς κοινωνικούς ρόλους. Σε αυτήν την περίπτωση το τραύμα αφορά τους πρόσφυγες, οι οποίοι είναι πρόσφατα τραυματισμένοι από τον πόλεμο στη Συρία, και τους/τις εργαζόμενους/-ες υποστήριξης, οι οποίοι φέρουν τα παλιά τραύματα από προηγούμενους πολέμους.

Ο στόχος αυτού του άρθρου είναι να αναδείξει την καλή πρακτική στη χρήση δύο σημαντικών μεθοδολογιών, του Ψυχοδράματος και του Κοινωνιοδράματος, στην αρχή της προσφυγικής κρίσης στην Ελλάδα, το 2016, σε μια περίοδο που ένα νεότερο συλλογικό τραύμα ήρθε αντιμέτωπο με ένα παλαιότερο. Αυτή ήταν μια συνάντηση μεταξύ δύο λαών, των Σύρων προσφύγων με το φρέσκο συλλογικό τραύμα του πολέμου και των Ελλήνων με το παλαιότερο τραύμα της προσφυγικής κρίσης. Σε αυτά προστέθηκε το πιο πρόσφατο παγκόσμιο τραύμα, -η πανδημία Covid-19- που εμφανίστηκε στις αρχές του 2020, για να περιβάλλει τα προηγούμενα δύο.

Με εργαλεία την «υπερβατική πραγματικότητα» και το «ζέσταμα του/της πρωταγωνιστή/στριας» που εισήγαγε Δρ. J.L. Moreno, αποκτήσαμε πρόσβαση στο τραύμα και το βιώσαμε μέσα από το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον, εξελίσσοντας ένα πλαίσιο και μια διαδικασία φροντίδας. Χρησιμοποιώντας τον χρόνο σε όλες του τις διαστάσεις: τον πραγματικό χρόνο - εδώ και τώρα· τον ψυχολογικό χρόνο - εκεί και τότε και όλο το φαντασιακό μέλλον, οι εργαζόμενοι/-ες υποστήριξης των προσφύγων μπόρεσαν να προσεγγίσουν τα ιστορικά τραύματα στη διεθνή σκηνή.

Το άρθρο - με ευαισθησία και πάνω απ' όλα με ανθρωπιά - ασχολείται με ένα ζήτημα που είναι ταυτόχρονα παγκόσμιο και ιδιαιτέρως προσωπικό, το τραύμα. Ως ζωντανός οργανισμός, η κοινωνία μεταβολίζει το τραύμα, το οποίο έχει τη δύναμη να *εμφανίζεται/ξεπηδά* από το παρελθόν, να στοιχειώνει το παρόν και να *αποκλείει/φράσσει* το μέλλον στη ζωή των ανθρώπων. Η κοινωνία μεταβιβάζει μαρτυρίες ατομικού και συλλογικού τραύματος, συντελεί στο μοίρασμά τους και και την ανακούφιση από αυτό.

Φυσικά, καθώς στην ιστορία της ανθρωπότητας το τραύμα δεν σταματά, η εμφάνιση της πανδημίας δυσκόλεψε τη λειτουργία των ομάδων εργαζομένων, που αντί να προσφέρουν ανακούφιση και παρηγοριά, έγιναν «επικίνδυνες και απειλητικές». Όπως τονίζει ο Taylor (2020), *η πανδημία προκάλεσε την «καταστροφή της οικειότητας» των σχέσεων, οι οποίες αποτελούν το θεμέλιο της επιβίωσης και του ανήκειν, και η ασφάλεια έγινε επικίνδυνη για όσους βρίσκονται κοντά μας.* Το αν ή όχι η πανδημία του κορονοϊού θα γίνει μέρος της συλλογικής συνείδησης ή ένα ακόμα κρυμμένο τραύμα, θα εξαρτηθεί από την καταλληλότητα των συνθηκών της επεξεργασίας της (Taylor, 2020). Σε αυτό το άρθρο, επιχειρώ να δείξω ότι μέσω των παρεμβάσεων υποστήριξης προς τους/τις εργαζόμενους/-

ες, οι ίδιοι οι πρόσφυγες έλαβαν υποστήριξη και η ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία διευκολύνθηκε. Στη φιλοσοφία της παρέμβασης, είδα την παράλληλη διαδικασία των συλλογικών τραυμάτων των δύο πληθυσμών σε συμπληρωματικούς μεταξύ τους κοινωνικούς ρόλους. Το 2020, λόγω της κοινωνικής απομόνωσης που επέβαλε η υγειονομική κρίση, οι ομάδες λειτούργησαν διαδικτυακά. Καταβλήθηκαν όλες οι προσπάθειες για να είναι όσο το δυνατόν πιο αυθόρμητες, επειδή όπως είπε ο J.L Moreno «κάθε είδος μηχανής μπορεί κινητοποιήσει τον αυθορμητισμό, αντί να τον αντικαταστήσει» (Moreno, 1987, σελ. 347).

Μορφές τραύματος

Η ετυμολογία της λέξης τραύμα προέρχεται από τα αρχαία ελληνικά ως αντίστοιχη της «πληγής» και αναφέρεται σε μια σοβαρή σωματική βλάβη που προκύπτει από ένα ατύχημα ή κάποια μορφή βίας· είναι ζημιά, πόνος, ήττα (Κωνσταντινίδης, 1993). Ο όρος χρησιμοποιείται, επίσης, για τον καθορισμό μιας συναισθηματικής πληγής που οδηγεί σε ψυχολογικό τραυματισμό ή ψυχικό τραύμα¹. Κάθε αιτία που μπορεί να αποτελέσει απειλή για την ψυχική ακεραιότητα και την υγιή λειτουργία ενός ατόμου ονομάζεται τραύμα. Οποιαδήποτε καταστροφικά γεγονότα, συμπεριλαμβανομένων πολέμων, φυσικών καταστροφών, ατυχημάτων, αλλά και καταστάσεων που μπορούν να προκαλέσουν στρες, να βλάψουν ή να κατακερματίσουν την ψυχή του ατόμου δημιουργούν τραύμα (Carey, 2006). Σύμφωνα με τον Shamaï (2016), το εθνικό ή συλλογικό τραύμα είναι μια διαδικασία που προκαλεί ψυχολογική αντίδραση σε ένα μαζικό τραυματικό συμβάν, το οποίο μοιράζεται μια ολόκληρη ομάδα ανθρώπων. Αυτή η αντίδραση μπορεί να επιφέρει μακροχρόνιες βλάβες στη σωματική και ψυχική τους υγεία ως άτομων ή ως ομάδας/ομάδων. Τα γεγονότα που εμπίπτουν σε αυτή την κατηγορία μπορεί να είναι ανθρωπογενείς ή φυσικές καταστροφές. Οι συναισθηματικές και ψυχολογικές πληγές γίνονται η βάση της ταυτότητας της ομάδας, του συστήματος πεποιθήσεων και της αφηγηματικής δομής της ομάδας, οι οποίες συνήθως διαχέονται σε όλες τις γενιές. Ακόμα και όταν τα μέλη αντιμετωπίζουν καλά τη σωματική ή/και την ψυχολογική βλάβη που

¹ <https://www.merriam-webster.com/>

προκαλείται από το τραυματικό γεγονός, αυτό φαίνεται να συνεχίζει να αποτελεί κομμάτι της ομαδικής αφήγησης. Δεδομένου ότι πρόκειται για μια διαδικασία που δομείται κοινωνικά, δεν επηρεάζει μόνο την προηγούμενη ταυτότητα των ατόμων/ομάδων, αλλά και τη μελλοντική τους ταυτότητα.

Για καλύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο αναπτύσσεται το συλλογικό τραύμα, η ενδιαφέρουσα κατηγοριοποίηση του Kellermann (2007) επιβεβαιώνει, σε κάποιο βαθμό, την παρέμβαση στους/στις εργαζόμενους/-ες υποστήριξης των προσφύγων και τους τρόπους υποστήριξής τους σε σχέση με το τραύμα και τις εμπειρικές φάσεις του τραύματος που υπέστησαν. Αυτές οι φάσεις είναι παρόμοιες με τη διαδικασία που περνούν τα άτομα που θρηνούν ή αντιμετωπίζουν μια κρίση. Το συλλογικό τραύμα ενός συγκεκριμένου γεγονότος περνάει από έξι διακριτές φάσεις: (1) **Φάση σοκ**- έναρξη του συμβάντος. (2) **Φάση Αντίδρασης**- αμέσως μετά το συμβάν. (3) **Φάση αντιμετώπισης**- μερικές εβδομάδες μετά το συμβάν. (4) **Μακροπρόθεσμες επιπτώσεις**- πολλοί μήνες/πολλά έτη μετά από το γεγονός. (5) **Διαγενεαλογική μεταβίβαση του τραύματος**- γενεές μετά το συμβάν, και (6) **Οικουμενική επίδραση του τραύματος στην ιστορία της ανθρωπότητας**- αιώνες μετά το γεγονός. Σύμφωνα με αυτή την κατηγοριοποίηση, χρονολογικά οι πρόσφυγες βίωναν την 3η και 4η φάση του τραύματος, ενώ ορισμένοι /-ες εργαζόμενοι/-ες, οι οποίοι/-ες ήταν κυρίως διερμηνείς και συμπατριώτες των προσφύγων, έχοντας προσφάτως έρθει στη χώρα, βίωναν την 4η φάση. Παράλληλα, οι περισσότεροι/-ες εργαζόμενοι/-ες συμμετέχοντες/-ουσες στις ομάδες υποστήριξης και εποπτείας, βρίσκονταν στην 5η και 6η φάση. Οι μαρτυρίες των εργαζομένων για τους πρόσφυγες φαίνεται να συμφωνούν με τη θεωρία του Kellermann σχετικά με την 3η φάση. Ειδικότερα, σε αυτή τη φάση, κάποιοι μάλλον «τα καταφέρνουν», ενώ άλλοι «σπάνε» – αυτό συμβαίνει εβδομάδες ή μήνες μετά την τραυματική κατάσταση και τείνει να συνεχίζεται για πολλά χρόνια με απρόβλεπτα αποτελέσματα. Η κοινωνική δομή κάθε κοινότητας μπορεί να αντέξει το άγχος σε έναν ορισμένο βαθμό, και αντιδράσεις όπως μια καθυστερημένη ανταπόκριση, είναι δυνατό να επιβαρύνουν περαιτέρω την ομάδα. Σε αυτή τη φάση η κοινότητα υποβάλλεται σε έντονη περισυλλογή και αυτοεξέταση, σε μια προσπάθεια/προσπαθώντας να αντιμετωπίσει επαρκώς το γεγονός, και εδώ είναι που δοκιμάζεται το «πόσο μακριά» μπορεί να φτάσει ή το «πόσο» μπορεί να αντέξει πριν καταρρεύσει. Υπάρχουν ορισμένες κοινότητες που καταφέρνουν να επιλύσουν την

απώλειά τους και είναι σε θέση να προσαρμοστούν σε μια νέα πραγματικότητα, ωστόσο, υπάρχουν και εκείνοι που παραμένουν προσκολλημένοι σε μια κατάσταση διαταραχής και σύγχυσης, ανίκανοι να ενσωματώσουν επαρκώς τις οδυνηρές εμπειρίες τους στη ζωή τους. Ο τρόπος με τον οποίο μια κοινότητα επεξεργάζεται το γεγονός μπορεί να είναι ένας από τους παρακάτω: α) να προχωρήσει, που περιλαμβάνει την προσπάθεια να ξεχάσει για να αποφύγει να αντιμετωπίσει τις οδυνηρές βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες επιπτώσεις του γεγονότος ή β) να παραμείνει προσκολλημένη στο γεγονός αρνούμενη ότι συνέβη (Kellermann, 2007).

Στην 4η φάση, το άτομο ή/και η κοινωνία βιώνει το αποτέλεσμα των μακροπρόθεσμων συνεπειών του τραυματικού γεγονότος, το οποίο μπορεί να συμβεί είτε σταδιακά, είτε αιφνίδια. Αυτό που συνέβη στους διερμηνείς ήταν ότι οι αποθηκευμένες μνήμες επανεμφανίστηκαν ξαφνικά με σφοδρή δύναμη. Αυτό συχνά προκαλείται από ένα νέο τραύμα που αναζωπυρώνει τη μνήμη ενός παλαιότερου που δεν έχει επιλυθεί επαρκώς.

Στην 5η φάση του συλλογικού τραύματος, βρισκόμαστε αντιμέτωποι με τους/τις εργαζόμενους/-ες υποστήριξης που είναι οι ίδιοι/-ες απόγονοι των προσφύγων-επιζώντων, και βιώνουν τη διαγενεακή μεταβίβαση του τραύματος. Το μίσος και τα συναισθήματα εκδίκησης για την αδικία που υπέστησαν οι προγόνόι τους μεταδίδονται μέσω της λογοτεχνίας, των μύθων, των παραδοσιακών τραγουδιών, της εκκλησίας και της θρησκείας (Klain 1998 στο Kellermann, 2007). Οι επιπτώσεις αυτού του δευτερογενούς συλλογικού τραύματος είναι διαφορετικές από αυτές του πρωτογενούς τραύματος, καθώς δεν είναι η ίδια η τραγωδία που διαδραματίζει τον κρίσιμο ρόλο, αλλά μάλλον η διαδικασία κοινωνικοποίησης, κατά την οποία, ο απόγονος έχει «απορροφήσει» συνειδητά ή ασυνείδητα το περιεχόμενο του τραυματικού γεγονότος για μεγάλο χρονικό διάστημα ή διαγενεακά (Kellermann 2001b). Σε ορισμένες συνεδρίες, το πρωτογενές τραύμα των Σύρων προσφύγων είχε ισχυρό αντίκτυπο στο δευτερογενές τραύμα των Ελλήνων εργαζομένων. Οι τελευταίοι ήταν ιδιαίτερα φορτισμένοι συναισθηματικά και αναφέρονταν διαρκώς στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι πρόσφυγες. Όταν η ασυνείδητη ταύτιση τους έγινε σαφής, το εξήγησαν ως εξής: ήταν σαν να έκλαιγαν τα δάκρυα των προσφύγων, γιατί τώρα μπορούσαν.

Το Πλαίσιο Εποπτείας και Υποστήριξης των Εργαζομένων με Πρόσφυγες

Η εφαρμογή του Ψυχοδράματος και του Κοινωνιοδράματος ως συγκεκριμένων παρεμβάσεων στο πλαίσιο της εποπτείας αποτελεί για μένα μια συνειδητή επιλογή για πολλούς λόγους, αλλά ο κυριότερος είναι ότι ταυτίζομαι απόλυτα με την «Κοινωνιατρική» του Moreno - η οποία ασχολείται με το οντολογικό ζήτημα της κοινωνιοπαθολογίας των μαζών. Αλήθεια, τι θα μπορούσε να είναι πιο μαζικό και τραυματικό για μια κοινωνία υποδοχής, όπως η Ελλάδα, από το ότι σε μια περίοδο έξι ετών υπήρξε μια συνεχής εισροή προσφύγων από την Ασία, που εισέρχονταν σε μια Ευρώπη που έχει κλείσει τα σύνορά της; Η μαζικότητα του φαινομένου και η ένταση των προσφυγικών ροών είχε δημιουργήσει μια ανυπόφορη κατάσταση - σε πρακτικό και ψυχολογικό επίπεδο - τόσο για τους πρόσφυγες, όσο και για τους Έλληνες. Το 1953, ο Moreno εφηύρε τον όρο «κοινωνιατρική» ως ένα τρόπο θεραπείας των ανθρώπων που ζουν σε μια άρρωστη κοινωνία (Moreno 1953, σ. 379). Οι «κοινωνιατροί» χρησιμοποιούν μεθόδους, όπως η κοινωνιο-ανάλυση, η ομαδική ψυχοθεραπεία, και ειδικότερα το Κοινωνιόδραμα και το Ψυχόδραμα για τη θεραπεία της κοινωνίας, την οποία ο Moreno θεωρούσε ζωντανό οργανισμό (Kellermann 2007). Οι όροι αυτοί, που βασίζονται σε ένα οργανικό μοντέλο κοινωνίας, έχουν αντικατασταθεί από έννοιες όπως η κοινωνική «αποσύνθεση». Ωστόσο, τα ζωτικά ερωτήματα που προκύπτουν είναι: Ποια κριτήρια στοιχειοθετούν μια άρρωστη κοινωνία; Πώς αρχίζουμε να τη θεραπεύουμε;

Έχει προταθεί ότι η απάντηση βρίσκεται σε μια γενική θεωρία της «κοινωνιο-παθολογίας», βασισμένη στις επιβλαβείς συνέπειες του συλλογικού τραύματος στην κοινωνία συνολικά. Η κοινωνιο-παθολογία αναπτύσσεται στα άτομα που έχουν βιώσει ένα τραυματικό γεγονός, σχηματίζοντας μια συλλογική ταυτότητα με μια «καταπιεσμένη ασυνείδητη σκιά» βασισμένη στην προηγούμενη ιστορία τους. Είναι αυτή η «σκιά» που στοιχειώνει τα μέλη της κοινωνίας για γενιές, και σ' αυτό ακριβώς το σημείο το Κοινωνιόδραμα, ως ψυχοκοινωνική προσέγγιση μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη θεραπεία (Kellermann 2007).

Η ανάγκη μου για δράση ταυτίστηκε πλήρως με τη φιλοσοφία του Moreno. Εργαζόμενη με το προσωπικό υποστήριξης των προσφύγων, αντιλήφθηκα το πλαίσιο ως μια κοινωνική παρέμβαση της κοινωνιατρικής πρόνοιας για την κοινότητα υποδοχής. Οι κοινωνικές

παρεμβάσεις και οι συγκεκριμένοι τομείς εφαρμογής τους είναι αποδεκτοί ως μηχανισμοί υποστήριξης σε μέρη όπου οι άνθρωποι ζουν ειρηνικά, αλλά και στον πόλεμο, ή γενικότερα όπου αλλού οι άνθρωποι μεταφέρουν τον πόλεμο μέσα τους καθώς προσπαθούν να επιβιώσουν.

Τον Ιούνιο του 2016, μου ζητήθηκε από τρεις ΜΚΟ, την ΑΡΣΙΣ, τους Γιατρούς του Κόσμου και την Terres des Hommes, να επιβλέπω και να υποστηρίζω τους/τις εργαζόμενους/-ες με πρόσφυγες στο πεδίο. Κατά κανόνα, οι ΜΚΟ έχουν πολύ μεγαλύτερη ευελιξία και ελευθερία και εφαρμόζουν πιο ανοιχτές παρεμβάσεις στήριξης συγκριτικά με τις πιο συντηρητικές πολιτικές των κρατικών φορέων εν γένει. Οι τρεις ΜΚΟ με τις οποίες συνεργάστηκα, όλες έχουν προφίλ και ιστορία στη συνεργασία με ομάδες μειονοτήτων με έμφαση στην προστασία των παιδιών και των δικαιωμάτων τους. Αξιοποιούν χρηματοδοτήσεις για τη δημιουργία δομών υποστήριξης και την παροχή υπηρεσιών σε ανήλικους και ενήλικες πρόσφυγες. Έτσι, από τον Ιούνιο του 2016 έως το 2021 εργάστηκα ως εξωτερική συνεργάτιδα - επόπτρια των ομάδων εργαζομένων με πρόσφυγες. *Πάνω από 400 εργαζόμενοι/-ες διαφόρων ειδικοτήτων συμμετείχαν στις ομάδες εποπτείας και υποστήριξης: ψυχολόγοι, κοινωνικοί ανθρωπολόγοι, διερμηνείς, φροντιστές, συντονιστές, οδηγοί, τεχνικοί, σύμβουλοι, διοικητικοί υπάλληλοι, εκπαιδευτικοί, νοσηλεύτες, δικηγόροι, κοινωνικοί λειτουργοί, γιατροί και ψυχίατροι.* Με την ΑΡΣΙΣ που έχει την έδρα της στη Θεσσαλονίκη, έχω τη μακροβιότερη συνεργασία -από το 1997- στην εφαρμογή του Ψυχοδράματος και του Κοινωνιοδράματος.

Το αίτημα της εποπτείας αυτή τη φορά προήλθε από τους/τις ίδιους/-ες τους/τις εργαζόμενους/-ες. Στο πλαίσιο αυτό δημιουργήθηκαν ομάδες, οι οποίες αρχικά λειτουργούσαν διαγνωστικά, ανακαλύπτοντας και αναγνωρίζοντας τις ανάγκες των εργαζομένων. Γρήγορα αντιλήφθηκα ότι οι περισσότεροι/-ες εργαζόμενοι/-ες δεν είχαν σχεδόν καθόλου προηγούμενη εμπειρία εργασίας στο πλαίσιο μιας προσφυγικής κρίσης, ούτε είχαν την ευκαιρία να λάβουν την αντίστοιχη εκπαίδευση για να ανταποκριθούν στην έντονη ροή των προσφύγων. Στη συνέχεια, οι βασικές ομάδες δημιουργήθηκαν πολύ οργανικά μέσα από τις ανάγκες και τις μαρτυρίες των εργαζομένων. Οι ομάδες αυτές λειτουργούσαν ως μικρο-κοινωνίες, αντανakλώντας τον μικρόκοσμο ενός ζωντανού κυττάρου της ελληνικής κοινωνίας. Οι κρυφές πληγές αυτού του κυττάρου, σε συνδυασμό

με τις φρέσκες πληγές των προσφύγων, θα αποτελούσαν πρόκληση για τη φροντίδα, τη θεραπεία και την ένταξη, με άλλα λόγια για την «κοινωνιατρική». Με μια κοινωνική παρέμβαση και μεθοδολογία παγκόσμιου βεληνεκούς, όπως είναι το κοινωνιόγραμμα, οι συμμετέχοντες/-ουσες στην ομάδα φαίνονταν να γίνονται ισχυρότεροι/-ες μέσω της αναγνώρισης των στοιχείων του παλαιότερου συλλογικού τραύματος, και ως εκ τούτου, να ενδυναμώνονται στον επαγγελματικό τους ρόλο ως εργαζόμενοι/-ες υποστήριξης. Ήταν σε θέση να φροντίσουν αποτελεσματικά τους πρόσφυγες με την απαιτούμενη ευαισθησία ως πληγωμένα άτομα αυτού του τελευταίου πολέμου

Η κατάσταση της προσφυγικής κρίσης

Η προσφυγική κρίση στην Ελλάδα άρχισε να κορυφώνεται γύρω στο 2015 και συνεχίστηκε, αν και είχε ξεκινήσει πολύ νωρίτερα, πριν από το 2000, με πληθυσμούς από το Κουρδιστάν, την Τουρκία και την Αφρική που βρίσκονται στην Ελλάδα, ζητώντας άσυλο για πολλά χρόνια (Γκιωνάκης, 2016). Τα στατιστικά της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες για την περίοδο 2014-2020 δείχνουν καθαρά το μέγεθος του προβλήματος². Κατά τη διάρκεια της εξαετούς αυτής περιόδου, συνολικά 1.259.309 πρόσφυγες εισήλθαν στην Ελλάδα, εκ των οποίων 1.202.863 έφτασαν από τη θάλασσα και 56.446 από ξηράς. Δυστυχώς, άλλοι 2.051 άνθρωποι αγνοούνται ή πέθαναν.

Από το 2016 μέχρι σήμερα, η ελληνική κυβέρνηση, οι Ευρωπαϊκοί Οργανισμοί και διεθνείς οργανισμοί, όπως η Διεθνής Αμνηστία, τα Ηνωμένα Έθνη κ.λπ., έχουν χρηματοδοτήσει δράσεις για τη στήριξη των προσφύγων από τη Συρία και από άλλες χώρες, όπως το Ιράκ, το Ιράν, το Πακιστάν, το Αφγανιστάν, την Υποσαχάρια Αφρική, τη Γκάνα κ.λπ.

Αναφορικά με τους/τις εργαζομένους/-ες υποστήριξης των προσφύγων που συμμετείχαν στις ομάδες εποπτείας, το 80% απασχολούνταν σε δομές προσωρινής και ημι-μόνιμης

2

<https://www.unhcr.org/gr/%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC>

στέγασης ασυνόδευτων ανηλίκων, ενώ μόνο το 20% εργαζόταν με ενήλικες και οικογένειες προσφύγων. Οι δράσεις τους αφορούσαν την παροχή φροντίδας, τον εντοπισμό ασυνόδευτων ανηλίκων μέσω της εργασίας στο δρόμο, τη νομική συνδρομή, τη στέγαση, υπηρεσίες σχετιζόμενες με την αίτηση ασύλου, την ψυχοκοινωνική υποστήριξη και υπηρεσίες ένταξης³. Διάφορες δομές - ξενώνες έχουν δημιουργηθεί για την προστασία των ασυνόδευτων ανηλίκων. Το Πρόγραμμα Ασυνόδευτων Παιδιών (UAC) ανέφερε ότι 34.417 ανήλικοι είχαν εισέλθει στην Ελλάδα από τον Ιανουάριο του 2016 έως τον Φεβρουάριο του 2021. Από αυτούς το 36% ήταν από το Αφγανιστάν, το 22% από το Πακιστάν, το 13% από τη Συρία, ενώ το υπόλοιπο 29% ήταν από «άλλες» χώρες⁴.

Ορισμένοι τύποι δομών ειδικά για την προστασία των ασυνόδευτων ανηλίκων όπου απασχολούνται εργαζόμενοι/-ες υποστήριξης περιλαμβάνουν: **Ασφαλείς ζώνες:** εποπτευόμενες περιοχές εντός χώρων φιλοξενίας που παρέχουν 24 ώρες το 24ωρο, 7 ημέρες την εβδομάδα προστασία έκτακτης ανάγκης και φροντίδα για ασυνόδευτα παιδιά, προτεραιότητα για ανηλίκους υπό κράτηση και άλλα ευάλωτα παιδιά. **Ξενοδοχεία:** ως καταλύματα έκτακτης ανάγκης λόγω έλλειψης διαθέσιμων θέσεων ξενώνων με προτεραιότητα στο πρόγραμμα ασυνόδευτων παιδιών στα Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης. **Ξενώνες για ασυνόδευτα παιδιά και Υποστηριζόμενα Διαμερίσματα Ανεξάρτητης Διαβίωσης (SIL):** για ασυνόδευτα παιδιά ηλικίας άνω των 16 ετών. Οι εργαζόμενοι/-ες υποστήριξης των προσφύγων απασχολούνται επίσης σε καταυλισμούς και αυτόνομα διαμερίσματα με ενήλικες, καθώς και με ασυνόδευτα παιδιά στο δρόμο και σε προστατευτική φύλαξη.

Πολιτικό ον - όχι πολιτικός κατ' επάγγελμα

Μια ΜΚΟ, η φιλοσοφία της οποίας φαίνεται να είναι κοντά στην «κοινωνιατρική», την εφαρμογή του Ψυχοδράματος και του Κοινωνιοδράματος ως μεθόδων υποστήριξης, και την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αντιμετωπίζει μια πραγματική πρόκληση στο πεδίο της παγκόσμιας πολιτικής σκηνής. Δουλεύοντας με το παραπάνω σχήμα, έγινα μάρτυρας θετικών μετασχηματισμών στους/στις εργαζομένους/-ες, αλλά είδα επίσης τη

³ <https://www.ekka.org.gr/index.php/el/rolos-skopos-tou-ekka/statistika>

⁴ <https://www.ekka.org.gr/index.php/el/rolos-skopos-tou-ekka/statistika>

διαδικασία ωρίμανσης του οργανισμού και των δομών του. Ένιωσα το μεγάλο άγχος των εργαζομένων να μην χάσουν την ελπίδα τους στην ανθρωπότητα, τόσο θεσμικά, όσο και ιστορικά. Αυτό το άγχος αφορούσε τόσο το παρόν των προσφύγων, όσο και το μέλλον που θα κληροδοτηθεί στις επόμενες γενιές, αυτές των παιδιών τους, αλλά και σε όλα τα μελλοντικά παιδιά. Τι είδους εμπειρίες τα βοηθάμε να δημιουργήσουν και πώς τα υγιή κύτταρα της κοινωνίας θα κυριαρχήσουν, όταν το συλλογικό κοινωνικό τραύμα αφήνεται **χωρίς φροντίδα με τις απώλειες που δημιουργεί να μετατρέπονται σε φαντάσματα και μίσος;** Χωρίς να το συνειδητοποιούν οι εργαζόμενοι/-ες, με τον τρόπο τους, έγιναν ο καθρέφτης της παλίνροιας του πολέμου. Σύμφωνα με τον Tyson (2007), οι έρευνες δείχνουν ότι οι άνθρωποι που εργάστηκαν με επιζώντες πολέμου εμφάνισαν «κοινό τραύμα» και κινδύνευσαν να εκτεθούν σε «κόπωση συμπόνιας» (compassion fatigue), που είναι και οι δύο μορφές δευτερογενούς στρες. Έτσι, η παρέμβαση είχε διπλό σκοπό: να υποστηρίξει τους/τις εργαζομένους/-ες αναγνωρίζοντας και υποστηρίζοντας το δικό τους τραύμα, και ταυτόχρονα να δημιουργήσει μια πιο ευνοϊκή συνθήκη για την υποστήριξη του τραύματος των προσφύγων. Έτσι, κατά τη διάρκεια της συνεργασίας μου με τους/τις εργαζομένους/-ες υποστήριξης, τους/τις είδα ως το σημαντικό κύτταρο της κοινωνίας που θα φέρει στην τοπική κοινότητα μια πιο ώριμη αντίληψη και εμπειρία από την εργασία τους με τους πρόσφυγες. Συστημικά, οι εμπειρίες που δημιουργήθηκαν από τους/τις εργαζομένους/-ες, εκτός από τις πραγματικές υπηρεσίες που προσέφεραν, θα είχαν θετική επίδραση στην ενσωμάτωση και την ένταξη των ωφελουμένων. Σύντομα, έγινε εμφανές από μια σειρά παραγόντων ότι η υποστήριξη που παρείχαν οι εργαζόμενοι/-ες θα λειτουργούσε ως καταλύτης για τη διατήρηση των υγιών κυττάρων του οργανισμού που αποκαλούμε κοινωνία, στη σχέση της με τους πρόσφυγες. Ωστόσο, η ποιότητα της παροχής υπηρεσιών υπονομεύθηκε από την ανασφάλεια που ένιωθαν, τόσο οι πρόσφυγες, όσο και οι εργαζόμενοι/-ες, όπως και από τα καθημερινά εμπόδια και δυσκολίες που συναντούσαν στο πεδίο. Παρακάτω αναφέρονται όσα αντιμετώπισαν οι εργαζόμενοι/-ες με τους πρόσφυγες:

- την αντανάκλαση του κύματος του πολέμου, που βρήκε την Ευρώπη με κλειστά τα κεντρικά και βόρεια σύνορά της για τους πρόσφυγες. Οι πρόσφυγες παγιδεύτηκαν στο χωριό της Ειδομένης, στα σύνορα της Ελλάδας με τη Βόρεια Μακεδονία, με την ελληνική πλευρά να παγιδεύεται/εξωθείται σε ρόλους φρουρών, φροντιστών

και αστυνομικών. Ταυτόχρονα οι εργαζόμενοι/-ες βίωναν ασυνείδητα το δικό τους ιστορικό συλλογικό τραύμα - αυτό της προσφυγικής κρίσης έναν αιώνα πριν - που επανήλθε στο προσκήνιο.

- την έλλειψη επαρκών υποδομών για τη δημιουργία δομών παροχής υπηρεσιών που θα είχαν νόημα για τους πρόσφυγες.
- τα μείζονα λειτουργικά προβλήματα των δομών φιλοξενίας ανηλίκων που δεν ήταν σχεδιασμένες να λειτουργήσουν ως δομές μακροχρόνιας φιλοξενίας και παρόλα αυτά φιλοξενούσαν παιδιά που περίμεναν άσυλο ή την οικογενειακή τους επανένωση για έως και ένα χρόνο.
- εργαζόμενους/-ες που δε μπορούσαν να προσφέρουν την αίσθηση ελπίδας στους πρόσφυγες λόγω των πρόχειρων και κακών συνθηκών.
- το ευρέως διαδεδομένο φαινόμενο εκμετάλλευσης παιδιών από διακινητές ανθρώπων.

Πολλά στρατηγικά λάθη έχουν γίνει στη διαχείριση της προσφυγικής κρίσης, τα οποία δεν αποτελούν αντικείμενο ανάλυσης αυτού του άρθρου. Τα λάθη αυτά αφορούν τη λιγοστή ή ανύπαρκτη ανθρωπιστική δράση και έχουν πραγματικά επιτρέψει στο φόβο να επικρατήσει σε πολλές μικρές κοινωνίες, εκεί όπου λειτούργησαν μεγάλα προσφυγικά στρατόπεδα στην Ελλάδα. Παρά τη δύσκολη αυτή κατάσταση, οι εργαζόμενοι/-ες έπαιξαν ένα σημαντικό ρόλο, λειτουργώντας ως γέφυρα για να διευκολύνουν τη σύνδεση και την επικοινωνία με την τοπική κοινότητα.

Οι ερωτήσεις που διαρκώς είχα στο νου μου ήταν: «Ποιος είναι ο καλύτερος τρόπος για να ανακουφιστούν και βοηθηθούν αυτοί οι εργαζόμενοι/-ες, αλλά επίσης για να είναι σε θέση να παρέχουν καλύτερες υπηρεσίες στους πρόσφυγες; Πώς μπορεί κανείς να εποπτεύσει τους/τις εργαζόμενους/-ες με πρόσφυγες, να ανοίξει το διάλογο σχετικά με μεθοδολογίες και πολιτικές ενδυνάμωσης;» Μετά από την εμπειρία μου στην εργασία με αυτήν την ομάδα στόχου, η απάντηση είναι το να δρα κανείς ως πολιτικός ον, χωρίς ωστόσο να λειτουργεί ως πολιτικός κατ' επάγγελμα. Αυτό συνέβη μετά από αρκετές συνεδρίες Ψυχοδράματος και Κοινωνιοδράματος. Οι εργαζόμενοι/-ες είχαν τη δυνατότητα να συνειδητοποιήσουν την κρυφή ατζέντα του συλλογικού τραύματος που οι ίδιοι/-ες έφεραν

και να ανοίξουν ένα διάλογο σε κοινωνικό επίπεδο, χωρίς να αισθάνονται ότι θυματοποιούνται στη διαδικασία.

Κατά τη διάρκεια αυτής της πενταετίας, το Ψυχοδράμα και το Κοινωνιόδραμα αποτέλεσαν πολύτιμα εργαλεία· για την ακρίβεια, τα αξιοποίησα όπως κάποιος χρησιμοποιεί ένα ζευγάρι αξιόπιστες λαστιχένιες μπότες στη λάσπη, τον πόνο δηλαδή των ανθρώπων, προσφέροντας την αίσθηση της ελπίδας. Από την πρώτη φορά που συντόνισα συνεδρίες με τους/τις εργαζόμενους/-ες με πρόσφυγες, μπόρεσα να δω με σαφήνεια τον πολυπαραγοντικό μηχανισμό του πολέμου, που ποτέ δεν σταματάει να παράγει πρόσφυγες και «παράνομους/-ες μετανάστες/-στριες» βασιζόμενος στη ρητορική του μίσους. Οι παρεμβάσεις και τα εργαλεία που αναφέρονται εδώ βοήθησαν τους/τις εργαζομένους/-ες να αποκτήσουν μια πολυδιάστατη αντίληψη της πραγματικότητας τους και αυτής των προσφύγων. Τα εργαλεία αυτά μπορούν να εμπνεύσουν και μέσα από την «πλεονάζουσα πραγματικότητα» να σε οδηγήσουν ταυτόχρονα στον «παράδεισο» και την «κόλαση». Έτσι, βοηθούν τους ανθρώπους να αναζητούν νόημα και δύναμη στο να είναι άνθρωποι και να μην σταματούν ποτέ να ονειρεύονται, ώστε όχι μόνο να παραμένουν ζωντανοί, αλλά και να συνεχίζουν να ελπίζουν και να αγωνίζονται για έναν καλύτερο κόσμο.

Ματαίωση και περιορισμοί στην υποστήριξη των προσφύγων

Οι εργαζόμενοι/-ες με πρόσφυγες στην Ελλάδα, είτε είχαν υπόβαθρο στις κοινωνικές επιστήμες, είτε όχι, συχνά δεν είχαν καμία εμπειρία ή/και εκπαίδευση σχετικά με την προσφυγική κρίση.

Ως αποτέλεσμα, ήταν σοκαρισμένοι/-ες και τραυματισμένοι/-ες και παρουσίαζαν κοινά συμπτώματα με τους πρόσφυγες για μικρότερα ή μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα. Ήταν νέοι/-ες, συχνά κάτω των τριάντα, με δικά τους προβλήματα, όπως εργασιακά αδιέξοδα στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης. Ένιωθαν θυμό για τις συγκεκριμένες κοινωνικές καταστάσεις, την κυρίαρχη πολιτική της ΕΕ και το κλείσιμο των συνόρων. Ταυτόχρονα, υπέφεραν από ενοχές γιατί όφειλαν τη διαβίωσή τους στην προσφυγική κρίση. Κάποιοι/-ες από αυτούς/-ες ανήκαν σε αλληλέγγυα αριστερά κινήματα και βρέθηκαν να κατέχουν

ένα επάγγελμα που τους έφερνε αντιμέτωπους/-ες με τα ίδια τους τα πιστεύω και τους κώδικες αξιών. Αισθάνονταν αναποτελεσματικοί/-ες και ανίσχυροι/-ες από τα πολλά εμπόδια και τα αδιέξοδα που αντιμετώπιζαν στην εργασία τους με τους πρόσφυγες και συχνά αναρωτιώντουσαν ποιανών τα ανθρώπινα δικαιώματα πραγματικά προστάτευαν με τις υπηρεσίες που παρείχαν. Ίσως με το να κρατούν τους πρόσφυγες περιορισμένους στους καταυλισμούς, αυτά των προνομιούχων ντόπιων πολιτών. Μετά από τη μαζική εισροή προσφύγων σε διάρκεια δύο ετών, η τοπική κοινότητα άρχισε να δείχνει σημάδια εκνευρισμού και κούρασης από την κατάσταση. Τα προβλήματα που προέκυψαν λόγω ρατσιστικών στάσεων και συμπεριφορών, και οι αντιπαραθέσεις μεταξύ της προνομιούχας τοπικής κοινότητας και των αδικημένων κατοίκων των καταυλισμών πήραν σε ορισμένες περιπτώσεις τραγικές διαστάσεις. Οι εργαζόμενοι/-ες συχνά παραπονιόντουσαν ότι οι πρόσφυγες δε μπορούσαν να πάνε πουθενά, ούτε είχαν περαιτέρω πληροφορίες να τους δώσουν, αναλαμβάνοντας οι ίδιοι/-ες ψυχολογικά αυτή την ευθύνη. Απορρόφησαν όλο τον πόνο, την απελπισία και την απογοήτευση, καθώς αντιμετώπιζαν τα δεινά των προσφύγων ως διαρκή αδιέξοδα. Όσο τα γεγονότα εξελίσσονταν στο χωριό της Ειδομένης και καθώς γίνονταν μάρτυρες της βίας και των δυσκολιών, οι αφηγήσεις των εργαζομένων αποκάλυπταν την ασυνείδητη ταύτιση μαζί τους.

Μια κατηγορία εργαζομένων που επλήγη ιδιαίτερα ήταν οι διερμηνείς ή διαπολιτισμικοί μεσολαβητές/-τριες. Η συναισθηματική τους απογοήτευση συνοψίζεται καλύτερα σε αυτήν τη φράση: «Βιώσαμε τις συνθήκες του πολέμου χωρίς να είμαστε σε πόλεμο.» Όλο το συναισθηματικό βάρος μιας γλώσσας που δεν μπορούσε να μεταφραστεί για διάφορους λόγους κληροδοτήθηκε στα νέα θύματα του πολέμου - τους/τις διερμηνείς.

Το παράλληλο τραύμα και η εμφάνισή του ως συλλογικό

Στόχος των ομάδων υποστήριξης των εργαζομένων με πρόσφυγες ήταν να τους ενθαρρύνει και να ενδυναμώσει την επαγγελματική τους ικανότητα. Οι ομάδες, πέντε έως τριάντα ατόμων, συμμετείχαν σε συνεδρίες μία φορά το δεκαπενθήμερο ή μία φορά το μήνα. Μέσα από τους/τις εργαζόμενους/-ες έγινα μάρτυρας του παράλληλου τραύματος των προσφύγων. Κατά τη διάρκεια των πέντε αυτών ετών, είδα εργαζόμενους/-ες που ήταν απροστάτευτοι/-ες τόσο από πρακτική, όσο και από συναισθηματική άποψη:

αντιμετώπιζαν κατάρρευση, κατάθλιψη και κρίσεις πανικού· θύμωναν για όλους και για όλα· εκδήλωναν ψυχοσωματικά συμπτώματα. Στα πρόσωπα των εργαζομένων είδα το τραύμα των προσφύγων: τις πληγές τους, τις απώλειές τους και το θάνατο, τους βομβαρδισμούς, τους πνιγμούς, τις εξαφανίσεις των παιδιών και των οικογενειών τους, τα τεράστια εμπόδια που αντιμετώπιζαν στη εκπλήρωση των στόχων τους και την έλλειψη ελπίδας για ζωή. Στα πρόσωπα των εργαζομένων διέκρινα επίσης, το φόβο του ρατσισμού και του αναδυόμενου φασισμού στην κοινωνία υποδοχής, τα παγωμένα πρόσωπα της αδιαφορίας και του κυνισμού. Οι εργαζόμενοι/-ες δεν μπορούσαν να παραμείνουν ανεπηρέαστοι/-ες από τους πρόσφυγες. Οι δύο πληθυσμιακές ομάδες βρίσκονταν σε συμπληρωματικούς, αλλά ασύμμετρους μεταξύ τους ρόλους, βίωναν τον πόνο από τα τραύματα και αισθάνονται ότι η σχέση τους δε μπορούσε να είναι επαρκώς υποστηρικτική.

Οι ρόλοι είναι είτε συμμετρικοί, είτε ασύμμετροι: οι συμμετρικοί καταμερίζουν ισότιμα τη δύναμη και την ευθύνη μεταξύ των εμπλεκόμενων, ενώ οι ασύμμετροι ανισομερώς (Jacovina και Jacovina, 2017). Οι κοινωνικοί μας ρόλοι αποκαλύπτουν πώς συνδεόμαστε με τους άλλους (Moreno, 1987) και συχνά τα όρια μεταξύ των ρόλων που παίρνουμε στις σχέσεις μας δεν είναι καθόλου σαφή. Η έλλειψη ορίων στη σχέση των εργαζομένων με τους πρόσφυγες, οδήγησε στην απώλεια του ρόλου τους και κατά συνέπεια στο να μην είναι επαρκείς να παρέχουν υποστήριξη. Έχασαν τα όρια της σχέσης μέσα από τους ρόλους και αυτό οδήγησε σταδιακά στην ψυχολογική απώλεια του ίδιου του εργασιακού τους ρόλου.

Μέσα από το ρόλο μου ως επόπτρια, διέκρινα την πολύτιμη, αλλά δύσκολη σχέση αυτών των δύο πληθυσμών σε ασύμμετρους συμπληρωματικούς ρόλους – αυτόν του υποστηρικτή και του υποστηριζόμενου, όπου ο πρώτος προσπαθεί να βοηθήσει, ενώ ο δεύτερος επιδιώκει να βοηθηθεί. Και ενώ η ιστορία γράφεται, δεν συνειδητοποιούν ότι οι πολιτικές είναι αυτές που καθορίζουν ποιος είναι το θύμα.

Με βάση τη θεωρία των ρόλων οι φροντιστές/-στριες μπορούν να βοηθήσουν τα θύματα να θεραπευτούν, μέσα από τη συμπληρωματική φύση των ρόλων τους, μαθαίνοντας να υιοθετούν υγιείς κοινωνικούς ρόλους στη ζωή τους. Κάθε ρόλος βρίσκεται σε συνάρτηση με έναν άλλο, σε θετική ή σε αρνητική αναλογία.

Έτσι, το Σχήμα: **φροντιστές – τραύμα – τραυματισμένοι**, υπάρχει σε ένα πλαίσιο που δε βοηθά και δεν πείθει ούτε τους φροντιστές, ούτε τους τραυματισμένους, γιατί στην πραγματικότητα δε βασίζεται στην φροντίδα. Οπότε, πού βρίσκεται η ελπίδα για κοινωνική ένταξη των προσφύγων και από πού θα προκύψει η κινητήριος δύναμη για την κοινωνική αλλαγή; Πώς μπορούν οι εργαζόμενοι/-ες να αναζητήσουν ελπίδα και κίνητρο για να παρέχουν ουσιαστική βοήθεια στα άτομα που υποστηρίζουν; Αυτές ήταν οι ερωτήσεις - κλειδιά που τέθηκαν στις ομάδες που συντόνιζα και σύντομα, μετά από τις πρώτες συναντήσεις, συνειδητοποίησα την ύπαρξη μιας διακριτής παραμέτρου που διέκρινε και με οδήγησε στην ακόλουθη υπόθεση.

Οι εργαζόμενοι/-ες ταυτίστηκαν ασυνείδητα με το τραύμα των προσφύγων και σύμφωνα με την προσωπική τους εμπειρία και ιστορία ή την προσωπικότητά τους, έγιναν ευερέθιστοι/-ες, θυμωμένοι/-ες, μελαγχολικοί/-ες, αδιάφοροι/-ες, κυνικοί/-ες, σκληροί/-ες ή/και αναποτελεσματικοί/-ες, σε σχέση με τον εργασιακό τους ρόλο και με αυτό που πραγματικά ήθελαν να προσφέρουν. Αυτό προκαλούσε τεράστια απογοήτευση για την αποτελεσματικότητα των υπηρεσιών που παρείχαν στους ήδη κουρασμένους και ταλαιπωρημένους πρόσφυγες.

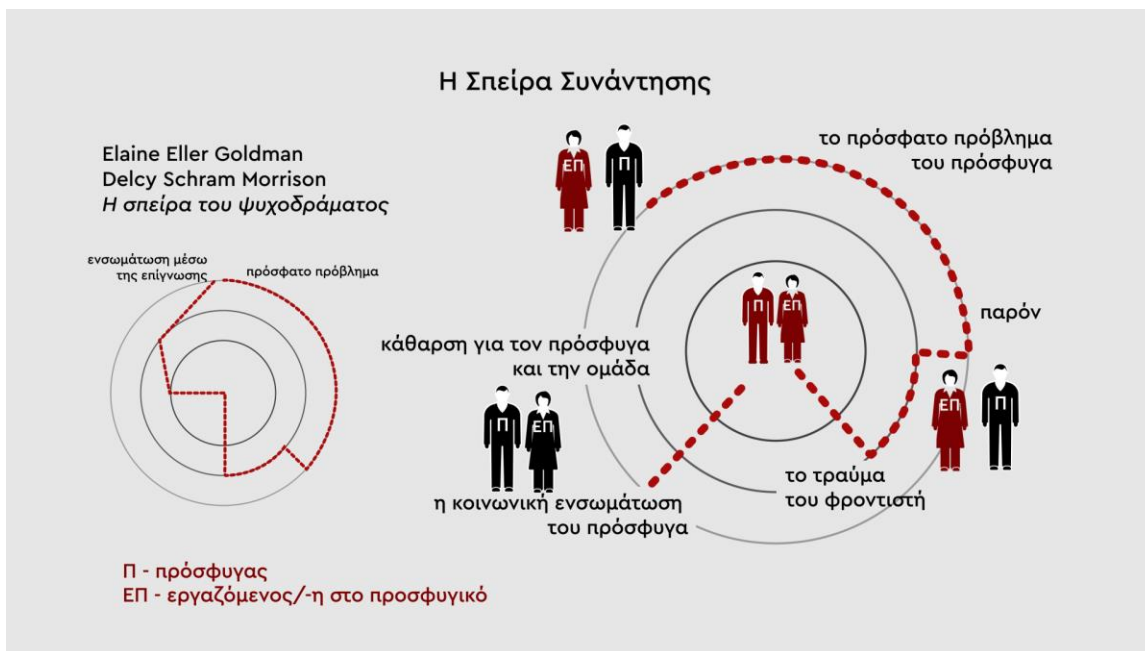
Δημιουργώντας τη «Σπείρα Συνάντησης» ως πυξίδα για την Κοινωνιατρική

Οι Goldman και Morrison (1984) ανέπτυξαν την ψυχοδραματική σπείρα, ως έναν τρόπο να διδάξουν τη διαδικασία του κλασικού ψυχοδράματος. Ο Giacomucci (2021) περιέγραψε τους τρεις ομόκεντρους κύκλους, ο καθένας μικρότερος από τον προηγούμενο, που συμβολίζουν τη σκηνή των τριών επιπέδων του Moreno και εξηγούν σύμφωνα και με τη θεωρία της Zerka (Moreno, 1987), πώς από την περιφέρεια και το πρόβλημα του παρόντος, η διαδικασία του ψυχοδράματος οδηγεί τους/τις συμμετέχοντες/-ουσες στον πυρήνα του προβλήματος. Καθώς ολοκληρώνεται αυτός ο κύκλος, εκείνοι/ες επιστρέφουν στο παρόν με νέους ρόλους και αυθορμητισμό.

Το διαφορετικό νόημα που αποδίδω στη ψυχοδραματική σπείρα είναι ότι κατά τη διάρκεια των συνεδριών οι συμμετέχοντες/-ουσες εισέρχονται από την περιφέρεια στον πυρήνα του τραύματος μέσω των δύο διαφορετικών πληθυσμών που βρίσκονται σε συμπληρωματικούς ρόλους μεταξύ τους, ενώ ταυτόχρονα εμβαθύνουν στο παράλληλο τραύμα τους· αυτή την πορεία ονομάζω «Σπείρα Συνάντησης». Παρακάτω παρουσιάζονται η πορεία των συναντήσεων και η διαφοροποίηση των συμπληρωματικών ρόλων κατά τη διάρκεια των συνεδριών.

- επεξεργασία του προβλήματος που έφερε ο/η εργαζόμενος/-η στο παρόν σε σχέση με τον πρόσφυγα
- είσοδος στον δεύτερο κύκλο όπου αναγνωρίζεται το τραύμα του/της εργαζομένου/-ης από το παρελθόν του/της (διαγενεακό τραύμα) και η ασυνείδητη ταύτισή του/της γίνεται συνειδητή,
- εμβάθυνση στον πυρήνα του τραύματος, όπου εντοπίζεται ο ρόλος του Πρόσφυγα στο παρελθόν του/της εργαζομένου/-ης, (διαγενεακά τραύματα, πρόγονοι προσφύγες),
- βίωση στιγμής κάθαρσης, τόσο για τον/την ίδιο/-α τον/την εργαζόμενο/-η, όσο και για την ομάδα, και επιστροφή στο παρόν με νέο ρόλο και αποτελεσματικότερη προσέγγιση του σημερινού προβλήματος. Σύμφωνα με τη θεωρία του Van der Kolk, οι επιπτώσεις του τραύματος στα θύματα δευτέρου βαθμού είναι εξαιρετικά υψηλές, αλλά συνήθως δεν αναγνωρίζονται διακριτά ως πρόβλημα (Remer, 2000). Τόσο τα δευτερογενή θύματα, όσο και τα πρωτογενή θύματα χρειάζεται να αποκτήσουν επίγνωση, τόσο των δικών τους θεραπευτικών διαδικασιών, όσο και της σύνδεσής τους με αυτές των άλλων.
- το κλείσιμο της σπείρας για τον/την εργαζόμενο/-η συμβάλλει στην ενσωμάτωση του ρόλου του Πρόσφυγα στην κοινωνία.

Με αυτόν τον τρόπο η σπείρα επεξεργάζεται με έναν δημιουργικό τρόπο το ανεπεξέργαστο τραύμα που δεν μπόρεσε να «μεταβολιστεί» και το επιστρέφει στην κοινότητα πλαισιωμένο, μεταμορφωμένο και προστατευμένο μέσω των «φροντισμένων» εργαζομένων. Αυτή είναι μια διευρυμένη αντίληψη αυτής της προσέγγισης, η οποία αποσκοπεί στη θεραπεία του τραύματος από την κοινωνική του σκοπιά.

Το σχήμα της «Σπείρας Συνάντησης» εφαρμόστηκε με την ακόλουθη σειρά:

1. Ο/Η εργαζόμενος/η ξεκίνησε την επεξεργασία του τραύματος από τον Εξωτερικό Κύκλο, όπου μέσω του «ζεστάματος» και συζητώντας για τις αντίξοες συνθήκες εργασίας του/της, μας μετέφερε στο πρόσφατο πρόβλημα μέσα από μια ψυχοδραματική σκηνή.
2. Προχώρησε στον Μεσαίο Κύκλο, παρουσιάζοντας μια δεύτερη σκηνή από το παρελθόν του/της.
3. Πλησιάζοντας στον (ψυχολογικό) «τόπο» του τραύματος, συναντηθήκαμε ψυχοδραματικά με τους πρόσφυγες άλλων πολέμων (συλλογικό και μαζικό τραύμα άλλων γενεών)· φτάσαμε στον Εσωτερικό Κύκλο, όπου αντικρίσαμε το τραύμα του/της εργαζόμενου/-ης ή εκείνο του προγόνου του/της, και εκεί, σε αυτόν τον «τόπο», συναντηθήκαμε με το ρόλο του Πρόσφυγα. Στον Πυρήνα του Εσωτερικού Κύκλου, μοιράστηκε το τραύμα του/της καθώς είχε την ευκαιρία να επικοινωνήσει με τους προγόνους του/της. Επιστρέφοντας στον Εσωτερικό Κύκλο από μια διαφορετική διαδρομή, βρέθηκε στη σκηνή με έναν νέο λειτουργικό ρόλο, με περισσότερη επίγνωση, έχοντας «αναπνεύσει» και μοιραστεί κοινές εμπειρίες.
4. Ο/Η εργαζόμενος/η καταλήγοντας στο τέλος αυτής της πορείας, στον Εξωτερικό Κύκλο – στο εδώ και τώρα – είχε πια συνειδητοποιήσει τις δικές του/της συνδέσεις,

ένιωθε ανακούφιση, είχε επίγνωση της δικής του/της ιστορίας και της ιστορίας των προγόνων του/της και ένιωθε πιο ανθεκτικός συναισθηματικά.

Πρέπει να σημειωθεί ότι αυτό που πραγματικά συμβαίνει είναι ακόμη πιο βαθύ. Ο/Η εργαζόμενος/-η, όχι μόνο βοηθά τον πρόσφυγα να ενταχθεί στην κοινωνία υποδοχής, αλλά με αυτόν τον τρόπο, βοηθά την κοινωνία υποδοχής να ενσωματώσει το ρόλο του Πρόσφυγα. Σε αυτό το σημείο, βρισκόμαστε στην έκτη φάση του συλλογικού τραύματος σύμφωνα με τον Kellermann (2007), όπου οι παγκόσμιες συνέπειες ενός καταστροφικού γεγονότος γίνονται αντιληπτές ως πολιτισμικά στερεότυπα τόσο γενικευμένα, που μοιάζουν να είναι οριακά εγγενή στην κυρίαρχη κουλτούρα. Η συλλογική μνήμη βρίσκει διέξοδο μέσα από την προφορική ιστορία, εκεί όπου τα τραυματικά γεγονότα επαναλαμβάνονται πολλές φορές και γίνονται μέρος της κουλτούρας, καθώς περνούν από γενιά σε γενιά μέσω της λογοτεχνίας και της κοινωνικής και θεσμικής δομής. Η μνήμη του τραύματος συνεχίζεται όχι μόνο μέσω οικογενειακών θρύλων, αλλά και μέσω των εκπαιδευτικών πρακτικών και των συστημάτων πεποιθήσεων, καθώς και μέσω της νευροβιολογίας του ατόμου (Perry in Kellermann, 2007). Είναι ανθρώπινο γνώρισμα να κουβαλά κανείς/καμιά τέτοιες πτυχές από το παρελθόν. Η ανθρώπινη συλλογική συνείδηση μπορεί, επομένως, να εκληφθεί ως συσσώρευση *πάνω από χιλιετίες* τραύματος ικανού να προκαλέσει τραγικά γεγονότα (ibid.).

Συνεδρίες κοινωνιοδράματος

Στις συνεδρίες κοινωνιοδράματος, οι ομάδες ρόλων που εμφανίστηκαν στους/στις εργαζόμενους/-ες αποτελούνταν από δυσλειτουργικούς, συντηρητικούς ρόλους που δεν βοηθούσαν τα μέλη της ομάδας να βιώσουν την κοινωνική διαδικασία ως χώρο κοινωνικής συνύπαρξης και δημιουργικότητας. Όσον αφορά την κοινωνική αντίληψη των ομάδων για τα ανθρώπινα δικαιώματα, αυτή βασίστηκε σε θεωρίες δανεισμένες από την αριστερή ρητορική, από μια γενικευμένη ηθική, από τους ευσεβείς πόθους για μια ειρηνική κοινωνία, καθώς και από κοινότυπες αντιλήψεις για το «πώς είναι ο καλός άνθρωπος». Πολύ γρήγορα, έγινε φανερό ότι από την ανωριμότητα των ομάδων οι εργαζόμενοι/-ες δεν ήταν σε θέση να να δουν ρεαλιστικά, πόσο μάλλον, να βιώσουν βαθιά αυτές τις έννοιες. Το κοινωνιόδραμα μπορεί να διεξαχθεί τόσο σε μικρο- όσο και σε μακρο-κοινωνιολογικό

επίπεδο, δίνοντας έμφαση στην εξερεύνηση των αλληλεπιδράσεων στην καθημερινή ζωή ή αναδεικνύοντας επίσης τη δομή των Οργανισμών και των κοινωνικών ομάδων, όπως των πόλεων ή των χωρών αντίστοιχα (Kellermann, 2007).

Ακολουθούν ορισμένα από τα θέματα που αναδύθηκαν στις ομάδες και οδήγησαν σε συνεδρίες κοινωνιοδράματος:

- Θυμός και επιθετικότητα από την πλευρά των εργαζομένων που επιθυμούσαν βιβλική καταστροφή σε αντίποινα για τον πόνο των προσφύγων.
- Τα στοιχεία της ταυτότητας του Πρόσφυγα.
- Οι εργαζόμενοι/-ες να βρουν τη δική τους θέση στο διαρκώς μεταβαλλόμενο κοινωνικό-ηθικό τοπίο.
- Ο πόνος και τα τραύματα των Παιδιών Προσφύγων.
- Οι πράξεις βίας που συνέβαιναν στους καταυλισμούς και τους ξενώνες προσφύγων.
- Τα φαινόμενα της εμπορίας ανθρώπων, διακίνησης ανηλίκων, διακίνησης ναρκωτικών, μαφίας , απειλών θανάτου και ο ρόλος της αστυνομίας.
- Το ερώτημα: «Ποιανού ευθύνη είναι οι Πρόσφυγες;»

Συνεδρίες ψυχοδράματος

Ορισμένες συνεδρίες ψυχοδράματος αφορούσαν τα παρακάτω:

- Εβραίοι πρόγονοι που σκοτώθηκαν στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και στη ναζιστική κατοχή. Τα δάκρυα για τους προγόνους των εργαζομένων λειτούργησαν καθαρτικά και η ομάδα άρχισε να δημιουργεί δεσμούς, όχι μόνο μέσα από τα δεινά των προσφύγων, αλλά και μέσω της αναγνώρισης των δικών τους απωλειών.

- Η συναισθηματική τους δυσκολία να πάρουν μέρος στην διαδικασία εποπτείας και η αδυναμία τους να μοιραστούν τα προβλήματα που τους απασχολούν.
- Ο φόβος και ο θυμός τους για την παγκόσμια τάξη πραγμάτων.
- Ο θυμός και φόβος τους για το μέλλον των ξένων στη χώρα.

Συμπεράσματα

Μέσω της «πλεονάζουσας πραγματικότητας», διαφορετικά κομμάτια της ιστορίας των ανθρώπων «συναντήθηκαν» με κοινό παρονομαστή την αγάπη, για να προχωρήσουν και να ενώσουν τις ζωές που κατακερμάτισαν οι πόλεμοι. Η παρέμβαση στο σύνολό της έδωσε στους/στις εργαζόμενους/-ες ένα χώρο και ένα πλαίσιο, ώστε μέσα από τις ομάδες εποπτείας και υποστήριξης να διαχειριστούν τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν. Μοιράστηκαν προβλήματα, απέκτησαν μια βαθιά κατανόηση του τραύματος που οι ίδιοι/-ες έφεραν ασυνείδητα, έπαψαν να ντρέπονται και συνειδητοποίησαν ότι δεν είναι ούτε μόνοι/-ες, ούτε προβληματικοί/-ες. Οι ομάδες τους έδωσαν τη δύναμη να φέρουν σε πέρας το ρόλο τους σε ένα νέο πλαίσιο. Τους/Τις ενδυνάμωσαν ως άτομα, ως ομάδα, ως επαγγελματίες. Η εποπτεία τους/τις παρείχε την απαραίτητη θεωρητική τεκμηρίωση και αιτιολόγηση του τραύματος. Τους/Τις βοήθησε να συνεργαστούν καλύτερα με άλλους *συνεργαζόμενους* φορείς και είδαν το πρόβλημα σε μια πιο κοινωνική διάσταση. Έμαθαν να λειτουργούν καλύτερα στη ζωή τους και να φροντίζουν περισσότερο τον εαυτό τους. Συνειδητοποίησαν τόσο τα πρακτικά, όσο και τα ψυχολογικά όρια του ρόλου τους. Αγωνίστηκαν για τα δικαιώματα των ασυνόδευτων ανηλίκων προσφύγων και απαίτησαν από το κράτος καλύτερες υποδομές και καλύτερες συνθήκες εργασίας για τον εαυτό τους.

Ολοκληρώνοντας, θα ήθελα να μοιραστώ ένα απόσπασμα από ένα θαυμάσιο έργο το οποίο πιστεύω ότι αντικατοπτρίζει το ιστορικό χρέος των περιγραφόμενων παρεμβάσεων. Στην *Αναφορά* του στον *Γκρέκο*, (1961) ο Νίκος Καζαντζάκης αναφέρει ότι κάθε άνθρωπος αντιλαμβάνεται ως πολιτισμικό κεφάλαιο της εποχής του τα παρακάτω:

«Όταν η ζωή κατορθώσει με τον καθημερινό αγώνα να νικήσει τους εχτρούς γύρα της - φυσικές δυνάμεις και θεριά, την πείνα, τη δίψα, την αρρώστια- τυχαίνει κάποτε να της περισσεύει δύναμη. Τη δύναμη αυτή ζητάει να τη σπαταλήσει παίζοντας. Ο πολιτισμός αρχίζει από τη στιγμή που αρχίζει το παιχνίδι. Όσο η ζωή μάχεται να διατηρηθεί, να προστατευτεί από τους εχτρούς της, να κρατηθεί απάνω στη φλοίδα της γης, πολιτισμός δε γεννιέται. Γεννιέται από τη στιγμή που η ζωή ικανοποιήσει τις πρώτες ανάγκες της κι αρχίσει να χαίρεται λίγη ανάπαυση.

Πώς να χρησιμοποιήσει την ανάπαυση αυτή, πώς να την μοιράσει στις διάφορες κοινωνικές τάξεις, πώς να την πληθύνει και να την εξευγενίσει όσο μπορεί; Από τη λύση που δίνει στα προβλήματα αυτά η κάθε ράτσα κι η κάθε εποχή, κρίνεται η αξία κι η ουσία του πολιτισμού της.» (σ. 167 στην ελληνική έκδοση).

Ακριβώς αυτούς τους πολιτισμικούς πόρους προσπαθήσαμε να διατηρήσουμε και να βελτιώσουμε μέσω των κοινωνικών παρεμβάσεων εποπτείας. Ο πολιτισμός, η κουλτούρα και τα ανθρώπινα δικαιώματα κινδυνεύουν, και παρόλο που η δυτική κοινωνία φαίνεται να έχει καλύψει τις βασικές της ανάγκες, στα δικά μου μάτια μοιάζει να «δύει», καθώς υποφέρει από απανθρωπιά και νάρκωση, από τον κορεσμό της κατανάλωσης, τον υλισμό και την εικονική πραγματικότητα. Η ιδέα ότι η προσφυγική κρίση αφορά μόνο τους πρόσφυγες, ότι τα προβλήματα αυτά αφορούν Άλλους/-ες που βρίσκονται Αλλού, που είναι άτυχοι/-ες, που δεν έχουν εργαστεί τόσο σκληρά ή πιστεύουν σε μια άλλη θρησκεία, δεν είναι απλώς αφελής, αλλά συνιστά εγκληματική άγνοια· είναι ένα καταπιεσμένο τραύμα, το οποίο έχει συνέπειες σε ολόκληρο το ανθρώπινο γένος και τις παθογόνες κοινωνίες του.

Ως εκ τούτου, θα ήθελα να προτείνω να υπάρξει ανακατανομή της κοινωνικής ευθύνης, όπου τα τραύματα -παρελθόντα και παρόντα- μοιράζονται λίγο πολύ εξίσου σε όλα τα μέλη της παγκόσμιας κοινωνίας, ώστε να μην αφήσουν μια τραυματική κληρονομιά στις μελλοντικές γενιές. Όταν συμβαίνουν παγκόσμιες περίοδοι κρίσης λόγω κοινωνικών και ιστορικών γεγονότων, δεν είναι μόνο χρήσιμο, αλλά και απαραίτητο να εφαρμοστούν πολιτικές και μεθοδολογίες που στοχεύουν στην κοινωνιατρική ως ένδειξη υγείας, φροντίδας και προηγμένου πολιτισμού.

Βιβλιογραφία

- Carey, L. (2006). *Expressive and Creative Arts Methods for Trauma Survivors*. London: Jessica Kingsley Publishers
- Giacomucci, S. (2021). *Social Work, Sociometry, and Psychodrama: Experiential Approaches for Group Therapists, Community Leaders, and Social Workers*. Singapore: Springer. Doi: 10.1007/978-981-33-6342-7
- Gionakis, N. (2016). The refugee crisis in Greece: training border security, police, volunteers and aid workers in psychological first aid, *Intervention* 14, (1) 73-79. <https://doi.org/10.1097/WTF.0000000000000104>
- Goldman, E.E & Morrison, D.S (1984). *Psychodrama: Experience and Process*. USA: Kendall/Hunt Publishing Company
- Kazantzakis, N. (1961). *Report to Greco*. Athens: Eleni Kazantzakis.
- Kellermann, P. F. (2007). *Sociodrama and Collective Trauma*. London: Jessica Kingsley Publishers
- Konstantinides, A. (1993) *Greek words in the English language*: 2nd Edition, Thessaloniki.
- Moreno, Z. T. (1965). Psychodramatic rules, techniques and adjunctive methods. *Group Psychotherapy*, 18 (1-2), 73–86
- Moreno, Z. T. (1987). Psychodrama, role theory, and the concept of the social atom. In: *The Evolution of Psychotherapy: The 1st Conference* (p. 341). New York and London: Routledge.
- Remer, R.(2000).Secondary Victims of Trauma: Producing Secondary Survivors. In: Kellerman, P.F. and Hudgins, K. (eds). *Psychodrama with trauma survivors: acting out your pain*. London: Jessica Kingsley Publishers
- Shamai, M. (2016). *Systemic interventions for collective and national trauma. Theory, practice and evaluation*. New York and London: Routledge
- Taylor, M. (2020). Collective trauma and the relational field. *The Humanistic Psychologist*, 48(4), 382-388. <https://doi.org/10.1037/hum0000215>
- Tyson, J. (2007). Compassion Fatigue in the treatment of combat- related trauma during war time. *Clinical Social Work Journal* (35), 183- 192. <https://doi.org/10.1007/s10615-007-0095-3>
- Žurić Jakovina, I., & Jakovina, T. (2017). Role theory and role analysis in psychodrama: A contribution to sociology. *Socijalna ekologija: časopis za*

ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, 26(3), 151-169.
<https://doi.org/10.17234/SocEkol.26.3.5>